

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.14 (477)

DOI <https://doi.org/10.15421/392137>

Беспалько І. Л.,
*кандидат юридичних наук,
асистент кафедри кримінального процесу
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ДЖЕРЕЛА ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЩОДО КРИМІНАЛЬНИХ ПРОСТУПКІВ

PROCEDURAL SOURCES OF EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS RELATED TO CRIMINAL OFFENSES

Починаючи із набуття українською державою незалежності та до цього часу триває процес удосконалення кримінального процесуального законодавства у напрямі подальшої демократизації, гуманізації, посилення захисту прав і свобод людини відповідно до вимог міжнародних правових актів і зобов'язань та адаптації до європейських стандартів. При цьому важливим є доведення факту й обставин кримінального правопорушення та притягнення до відповідальності особи, яка дійсно винувата у його вчиненні. Помилка суб'єкта доказування під час оцінки доказів та їх джерел може привести до прийняття незаконних рішень, порушення прав і свобод громадян. Процес доказування, що відбувається на стадії досудового розслідування, є визначальним для досягнення основних завдань кримінального провадження, передбачених статтею 2 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК).

Однією із новел КПК є положення доказового права, що стосуються закріплення процесуальних джерел доказів, порядку їх формування у кримінальному провадженні, обґрунтування судових рішень лише судовими доказами, тобто тими, які безпосередньо досліджені судом у судовому засіданні за участю сторін судового процесу, порядку визнання доказів недопустимими тощо. У зв'язку з цим особливої актуальності набувають наукові дослідження цих законодавчих новацій, у процесі яких формується доктринальне тлумачення новітнього законодавства України, що може бути корисним для правозастосовної практики.

Основний підхід до дослідження зазначеного питання в цій статті полягає у здійсненні критичного аналізу норм чинного законодавства, які регламентують особливості процесуальних джерел доказів у кримінальних провадженнях про кримінальні проступки. У публікації на підставі аналізу особливостей нормативної регламентації кримінального провадження щодо кримінальних проступків висловлені зауваження до низки норм КПК, які закріплюють особливості процесуальних джерел доказів у кримінальних провадженнях про кримінальні проступки та запропоновані підходи до усунення їх недоліків. Матеріали статті становлять як теоретичну, так і практичну цінність. Вони можуть бути використані для подальшого наукового дослідження особливостей кримінального провадження щодо кримінальних проступків, а також для належного розуміння та здійснення правозастосовної кримінальної процесуальної діяльності.

Ключові слова: процес доказування, пояснення осіб, результати медичного освідчення, висновок спеціаліста, показання технічних приладів і технічних засобів.

Starting from the acquisition of independence by the Ukrainian state, the process of improving the criminal procedural legislation in the direction of further democratization, humanization, strengthening the protection of human rights and freedoms in accordance with the requirements of international legal acts and obligations and adaptation to European standards continues up to the present. In this case, it is important to prove the fact and circumstances of the criminal offense and bring to justice the person who is really guilty of committing it. An error of the subject of proof in assessing evidence and its sources can lead to reaching illegal decisions, violating the rights and freedoms of citizens. The process of proving happening at the stage of prejudicial inquiry is decisive for achieving the main

objectives of criminal proceedings provided for in Article 2 of the Criminal Procedure Code of Ukraine (hereinafter referred to as the CPC).

One of the novelties of the CPC is the provision of law of evidence concerning the consolidation of procedural sources of evidence, the procedure for their formation in criminal proceedings, the judgement rationale only by judicial evidence, i. e. that is directly investigated before the court in session with the participation of the parties to the trial, the procedure for suppressing evidence like that. Therefore scientific study of the given legislative innovations is of particular relevance, in the course of which the doctrinal interpretation of the new legislation of Ukraine is formed, that, in turn, may be useful for law enforcement practice.

The main approach to the study of the matter in the given article is to carry out a critical analysis of the norms of the current legislation governing the features of procedural sources of evidence in criminal proceedings on criminal offenses. The publication raises comments on a number of norms of the Criminal Procedure Code consolidating the features of the procedural sources of evidence in criminal proceedings on criminal offenses and offers approaches to eliminating their shortcomings on grounds of the analysis of the features of the normative regulation of criminal proceedings on criminal offenses. The materials of the article are of both theoretical and practical value. They can be used for further scientific study of the features of criminal proceedings on criminal offenses, as well as for the right understanding and implementation of law enforcement criminal procedural activities.

Key words: *process of proving, submission of individuals, medical certification results, expert opinion, indication of technical instrument and technical facilities.*

З моменту виникнення кримінальних процесуальних правовідносин перед суб'єктами кримінального провадження постає питання про встановлення тих чи інших обставин кримінального правопорушення. Це можливо лише за умови чіткого й послідовного дотримання вироблених наукою кримінального процесуального права правил процесу доказування. Згідно з чинним законодавством (ч. 2 ст. 91 КПК), доказування полягає у збиранні, перевірці та оцінюванні доказів із метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження [8]. Кримінальне процесуальне доказування – це регламентована кримінальним процесуальним законом діяльність суб'єктів кримінального провадження зі збирання і дослідження (перевірки й оцінки) доказів, формування на їх підставі власних правових позицій та їх реалізації [7, с. 147]. Однак варто погодитися з думкою М.А. Погорецького, що кримінальне процесуальне доказування – це практична, пізнавальна, правова й розумова діяльність сторін кримінального провадження, що полягає в отриманні доказів та їх джерел; перевірці, оцінці фактичних даних і їх джерел, їх процесуальному оформленні (закріпленні) й наданні цим фактичним даним та їх джерелам значення доказу у кримінальному провадженні, а також у використанні цих доказів для встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження, в обґрунтуванні доказами своєї правової позиції уповноваженими суб'єктами кримінального процесу та від-

повідних процесуальних рішень [10, с. 74]. Отже, одним із найважливіших складових елементів у процесі доказування є процесуальне джерело доказів. Воно є невід'ємним складовим елементом судового доказу, без якого судовий доказ втрачає свою сутність. Тому виникає багато питань стосовно процесуальних джерел доказів, зазначених у прийнятому 22 листопада 2018 року Верховною Радою України Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» [4]. Дослідженню проблем процесуальних джерел доказів присвятили роботи такі науковці, як В.В. Вапнярчук, В.П. Гмирко, В.Г. Гончаренко, Ю.М. Грошевий, О.В. Капліна, Л.М. Лобойко, А.О. Ляш, М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, М.А. Погорецький, В.Ю. Шепітько, О.Г. Шило, М.Є. Шумило, В.В. Рожнова та інші.

В українській мові джерело тлумачиться як те, що дає початок чому-небудь, звідки щось виходить [2, с. 218]. В.В. Вапнярчук зазначає, що процесуальні джерела доказів – це та процесуальна форма, в якій докази (певні фактичні дані) допускаються у кримінальне провадження [1, с. 291]. С.А. Шейфер слушно зазначає, що для того, щоб виконувати функцію джерела доказів, показання, висновки, протоколи й речові докази повинні існувати до початку доказування, однак насправді виходить якраз навпаки: вказані докази виникають як підсумок збирання доказів, вони створюються слідчим

шляхом перетворення отриманих відомостей на форму, яка забезпечує їх надійне збереження і наступне використання [12, с. 28].

Відповідно до ст. 298¹ КПК процесуальними джерелами доказів у кримінальному провадженні про кримінальні проступки, крім визначених ст. 84 КПК України, також є *пояснення осіб, результати медичного освідчення, висновок спеціаліста, показання технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- й кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- й кінозйомки, відеозапису*. Хотілося би відзначити, що у такому разі втрачаються самі ознаки системності джерел доказів. Бачимо, що фактично пропонується змішування різних за своєю сутністю джерел доказів, що визначені чинним КПК, із джерелами доказів. Законодавець розширив систему процесуальних джерел доказів, доповнивши її джерелами, що можуть бути використані під час здійснення досудового розслідування щодо кримінальних проступків, залишивши при цьому ту систему джерел доказів, що може бути використана під час здійснення досудового розслідування злочинів. Він дозволив на підставі ухвали слідчого судді, яка постановляється за клопотанням прокурора, використовувати у кримінальному провадженні щодо злочину ті процесуальні джерела доказів, які можуть бути використані під час здійснення досудового розслідування щодо кримінальних проступків. А коли вже така ситуація буде залежати від рішення прокурора та слідчого судді, то це може означати те, що процесуальні джерела доказів, які створені для розслідування кримінальних проступків, саме через заінтересованість конкретної особи можуть бути використані під час розслідування злочинів. І саме тут і може з'явитися можливість зловживання правом з боку посадових осіб державних органів, які можуть мати в цьому власний інтерес. Ця корекція кримінального процесуального закону не узгоджується з його базовими положеннями щодо видів доказів у кримінальному провадженні, призводить до дублювання зі змістом ст. 99 чинного КПК, а також по суті дає можливість проведення процесуальних дій, спрямованих на збирання доказів, до внесення даних в Єдиний реєстр досудового розслідування (далі – ЄРДР).

Зауваження також викликає доцільність позиціонування як окремих джерел доказів у кримінальному провадженні про кримінальні проступки результатів медичного освідчення, висновку спеціаліста, показання технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису. Всі вони підпадають під ознаки документу як загального джерела доказів [3, с. 11]. Виходячи із визначення у ч. 1 ст. 99 КПК, документ – це спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, що можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження. Коротко зупинимося на кожному з них.

Пояснення осіб. Відібрання пояснень є формою отримання інформації від особи, досить схожою на отримання показань, але із низкою відмінностей. Така діяльність є можливою до внесення інформації до ЄРДР (наприклад, відібрання пояснень в учасників дорожньо-транспортної пригоди на місці зіткнення незалежно від того, чи має така дорожньо-транспортна пригода ознаки адміністративного правопорушення чи кримінального проступку) [9, с. 171]. Отримати пояснення може як представник сторони обвинувачення, так і представник сторони захисту, або потерпілий (ч. 8 ст. 95 КПК). Надання пояснень є правом особи. Відповідно, на відміну від отримання показань, під час відібрання пояснень особа не попереджається про кримінальну відповідальність за статтями 384, 385 Кримінального Кодексу (далі – КК). Водночас, якщо особа надає пояснення в порядку повідомлення правоохоронному органу про вчинення кримінального проступку, то, мабуть, можлива відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення про вчинення кримінального правопорушення (ст. 383 КК). За межами досудового розслідування особа не наділяється певним процесуальним статусом, а отже, не вправі користуватися правами та свободами конкретного учасника кримінального провадження, які вона могла б мати, якби її процесуальний статус був визначений.

До початку досудового розслідування можливі порушення права на захист особи, яка дає пояснення та яка в подальшому може виступати в статусі підозрюваного, адже ст. 42 КПК (уже в межах досудового розслідування) передбачає більш широке коло прав для такого суб'єкта. До речі, під час прийняття пояснення можуть порушуватися права не лише особи, яка могла б набути статусу підозрюваного в межах досудового розслідування, а й осіб, які могли б набути під час досудового розслідування статусу потерпілого чи свідка. Отже, вже лише через такий стан речей пояснення не може вважатися джерелом доказів у кримінальному провадженні, адже фактично в такій ситуації відбувається обмеження прав особи, яка могла би скористатися набагато ширшим спектром прав у разі, якби набула конкретного статусу учасника кримінального провадження, що реально є можливим лише після внесення відомостей до ЄРДР. А коли так, то й докази, отримані з пояснення тієї чи іншої особи, не можуть бути допустимими. Під час відібрання пояснень особі має бути роз'яснено право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї, оскільки в протилежному разі пояснення не можуть вважатися допустимим доказом (п. 4 ч. 2 ст. 87). Тому в разі визнання пояснення процесуальним джерелом доказів створюється небезпека отримання недостовірної інформації.

Крім того, запропонувавши таке процесуальне джерело доказів, як пояснення, розробники законопроекту ніяким чином не роз'яснили, що вони собою становлять, а також у процесі яких процесуальних дій вони можуть бути отримані. Тому, напевно, буде мати місце практика щодо обов'язкового допиту осіб, від яких раніше були відібрані пояснення.

Отже, пояснення не відповідають вимогам, які висуваються до процесуального джерела доказів, тому що не забезпечують достовірність отриманих доказів, що сприяє порушенню прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, а також створює умови для зловживань посадовими особами державних органів.

Результати медичного освідування. Окремі юридично значущі факти під час провадження щодо кримінального проступку

можуть встановлюватися шляхом проведення медичного освідування. Зокрема, затримання особи, яка, можливо, вчинила кримінальний проступок, передбачений ст. 286¹ КК (Керування транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції), з ознаками перебування у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння або перебування під впливом лікарських засобів, що знижують її увагу та швидкість реакції, здійснюється не більш як на три години з обов'язковим доставленням такої особи до медичного закладу для забезпечення проходження відповідного медичного освідування (ч. 2 ст. 298² КПК). Шляхом медичного освідування під час розслідування кримінального проступку може бути встановлено й інші факти, наприклад, факт наявності у особи тілесних ушкоджень тощо. Про результати медичного освідування особа інформується одночасно із врученням повідомлення про підозру. У разі незгоди з результатами медичного освідування особа протягом сорока восьми годин має право звернутися до дізнавача або прокурора з клопотанням про проведення експертизи. У такому разі дізнавач або прокурор має право звернутися до експерта для проведення експертизи із дотриманням правил, передбачених КПК. Якщо протягом встановленого строку особа не звернеться із клопотанням про проведення експертизи, відповідне клопотання може бути заявлено лише під час судового розгляду (ч. 2 ст. 298⁴ КПК).

Однак відсутність визначення змісту поняття медичного освідування, а також вимог до його отримання закономірно призводитиме до відсутності гарантії забезпечення прав та законних інтересів учасників кримінального провадження під час збирання таких доказів, а також відсутності гарантії їх достовірності та допустимості.

Висновок спеціаліста. У разі необхідності встановлення юридично значущих фактів, виявлення яких потребує спеціальних знань, дізнавач вправі залучати для надання висновку спеціаліста (п. 7 ч. 4 ст. 71 КПК). Однак кримінальне процесуальне законодавство також

не дає визначення цього виду джерел та не містить вимог до їх отримання.

Висновок спеціаліста має відповідати вимогам, що пред'являються до висновку експерта (ст. 300 КПК). Підставою для отримання висновку спеціаліста під час з'ясування обставин вчинення кримінального проступку є запит службової особи підрозділу дізнання органу Національної поліції, органу безпеки, органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, органу Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України, уповноваженої особи іншого підрозділу зазначених органів, які уповноважені здійснювати досудове розслідування кримінальних проступків (ст. 7¹ ЗУ «Про судову експертизу» від 25.02.1994 р. № 4038-ХІІ) [5]. Деякі автори вважають, що перевагою такого способу отримання доказової інформації порівняно із призначенням експертизи є можливість отримання висновку спеціаліста до внесення інформації до ЄРДР (ч. 3 ст. 214 КПК) [11, с. 221]. Про результати, які спеціаліст виклав у висновку, особа інформується одночасно із врученням повідомлення про підозру. У разі незгоди з висновком спеціаліста особа протягом сорока восьми годин має право звернутися до дізнавача або прокурора з клопотанням про проведення експертизи. У такому разі дізнавач або прокурор має право звернутися до експерта для проведення експертизи із дотриманням правил, передбачених у КПК. Якщо протягом встановленого строку особа не звернеться з клопотанням про проведення експертизи, відповідне клопотання може бути заявлено лише під час судового розгляду (ч. 2 ст. 298⁴ КПК).

Слід зауважити, що питання про недостовірність висновку спеціаліста може бути поставлено навіть на тій підставі, що ця особа не попереджається про кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивого висновку. Стаття 360 КПК передбачає, що під час дослідження доказів суд має право скористатися усними консультаціями або письмовими роз'ясненнями спеціаліста, наданими на підставі його спеціальних знань. Спеціалісту можуть бути поставлені запитання по суті наданих усних консультацій чи письмових роз'яснень. Першою ставить запитання осо-

ба, за клопотанням якої залучено спеціаліста, а потім – інші особи, які беруть участь у кримінальному провадженні. Головуючий у судовому засіданні має право ставити спеціалістові запитання в будь-який час дослідження доказів. Проте у цій статті не йдеться про висновок спеціаліста. У межах якої процесуальної дії суд проводитиме такі дослідження? Як можна легалізувати ці докази у разі зміни правової кваліфікації правопорушення на більш тяжку та переходу із розслідування кримінального проступку до розслідування злочину?

Показання технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису. Вказані прилади та засоби можуть використовуватися учасниками події, очевидцями або працювати в автоматичному режимі. Зокрема, може йтися про автомобільні відеореєстратори, камери спостереження в громадських місцях та у приватних володіннях, «боді-камери» поліцейських тощо. Поліція для забезпечення публічної безпеки і порядку може закріплювати на форменному одязі, службових транспортних засобах, монтувати/розміщувати по зовнішньому периметру доріг і будівель автоматичну фото- і відеотехніку, а також використовувати інформацію, отриману із автоматичної фото- і відеотехніки, що знаходиться в чужому володінні (ч. 1 ст. 40 ЗУ «Про національну поліцію» від 2 липня 2015 р. № 580-VIII) [6]. Окрім цього у великих містах України з метою оперативного отримання інформації та ліквідації наслідків небезпечних подій, надзвичайних ситуацій, підвищення рівня громадської безпеки і порядку в місцях загального користування застосовуються комплексні системи відеоспостереження. Для отримання відповідної інформації орган дізнання може звернутися із запитом до володільця (розпорядника) такої інформації. Аналогічним шляхом відповідну інформацію може отримати і сторона захисту [11, с. 222]. Такого роду докази можуть використовуватися і під час розслідування злочинів (як різновид такого джерела доказів, як документ). Але у цьому разі їх отримання є можливим виключно після внесення відомостей про подію кримінального правопорушення до ЄРДР.

Висновки. На підставі викладеного вважаємо, що правова регламентація кримінального процесуального доказування щодо кримінальних проступків під час досудового розслідування містить низку недоліків, які викликають неоднозначне розуміння і тлумачення як у науковців, так і у правозастосовників. Нова редакція КПК містить низку оціночних понять стосовно процесуальних джерел доказів, які можуть стати причиною зловживань або неефективної роботи орга-

нів досудового розслідування. Закон має низку термінологічних помилок, що створюють неузгодженість між різними нормами. На нашу думку, передбачені Кримінальним процесуальним кодексом норми, в яких закріплені питання процесуальних джерел доказів у кримінальних провадженнях про кримінальні проступки, потребують значних доопрацювань у частині визначення змісту та вимог до порядку отримання кожного окремого джерела.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вапнярчук В.В. Теорія і практика кримінального процесуального доказування : монографія. Харків : Юрлайт, 2017. 408 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / упоряд. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ, Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
3. Гловюк І., Пономаренко Д. Прогнозовані проблеми застосування законодавства про кримінальні проступки. *«Бюлетень ААУ»*. 2019. № 3 (40). С. 10–12.
4. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» № 2617-VIII. від 22.11.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19>
5. Закон України «Про судову експертизу» № 4038-XII від 25.02.1994 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>
6. Закон України «Про національну поліцію» № 580-VIII від 02.06.2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>
7. Капліна О.В., Шило О.Г. Кримінальний процес : *підручник* / О.В. Капліна, О.Г. Шило. Харків : Право, 2018. 584 с.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
9. Никоненко М.Я. Пояснення в системі джерел доказів у кримінальних провадженнях про кримінальні проступки. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2020 № 43. С. 163–167.
10. Погорецький М.А. Джерела судових доказів. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2005. Вип. 10. С. 167–178.
11. Теорія та практика кримінального процесуального доказування: навчальний посібник для підготовки до іспиту / В.В. Вапнярчук, С.В. Давиденко, О.В. Капліна та ін. Харків : Право, 2021. 256 с.
12. Шейфер С.А. Собираніе доказательств в советском уголовном процессе: методологические и правовые проблемы : монографія. Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1986. 171 с.